

Др Душан Илић*

Научни сарадник

Институт за европске студије, Београд

УТИЦАЈ СПОЉНИХ ФАКТОРА НА ДЕСРБИЗАЦИЈУ СТАНОВНИШТВА САВРЕМЕНЕ БУГАРСКЕ – ГЕОПОЛИТИЧКИ ОСВРТ¹

Апстракт: Циљ овог чланка је да у најсажетијој могућој форми анализира и расветли утицај страних фактора на десрбизацију становништва на тлу савремене бугарске државе, превасходно кроз геополитичку призму. Иако је проблем конструисања савременог бугарског идентитета једно од најкомплекснијих питања у источном делу Балканског полуострва, те га је тешко обрадити у краћој научној форми, фокус овог рада биће на једном од његових најважнијих сегмената, уско скопчаних са формирањем савремене бугарске нације. Ради се о десрбизацији. Имајући у виду значајно прожимање Срба и Бугара кроз историју, веома мале разлике кроз читав средњи век, а нарочито у доба османске окупације, десрбизација бугарског становништва представљала је један од угаоних каменова формирања савременог бугарског идентитета, посебно у контактним подручјима. Како је нововековна бугарска држава плод геополитичких интереса великих сила, за формирање савремене бугарске нације пресудан је утицај истих. С тим у вези, у самом чланку биће анализиран утицај конкретних спољних фактора који су у идентитетском погледу, у мањој или већој мери, преобликовале ово подручје. Ради се о османским, фанариотским, римокатоличким, германским и руским утицајима, који су претежно погодовали редефинисању националног идентитета ове територије. Стога ће, због великог броја фактора, сваки од њих бити разматран кроз најважније референтне тачке.

Кључне речи: Бугарска, десрбизација, нација, идентитет, страни фактори, црква.

*

Увод

Конструисање савремених нација у Европи представља једно од најосетљивијих идентитетских питања. Ситуација је још сложенија на Балканском полуострву, посебно ако се има у виду процес конструисања синтетичких нација, који се нарочито манифестовао на

* dusan.ilic@ies.rs

¹ Чланак је настао у оквиру научноистраживачке делатности Института за европске студије, кога финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

српском етничком простору.² С тим у вези, у ери формирања савремених идентитета, бугарско питање представљало је једно од најзначајнијих националних питања у овом делу света. Иако је незахвално говорити о етногенези јужнословенских народа, у бугарском случају, за разлику на пример, од српског, приметан је упадљив изостанак националне и државотворне свести током већег дела османске власти,³ упркос постојању средњовековних државних и црквених традиција, тачније упркос постојању средњовековне бугарске државе и аутокефалне помесне цркве.⁴ Зато и не треба да чуди што су страни путописци, углавном са простора Западне Европе, Бугаре током петовековне османске владавине готово по правилу сврставали у Србе, односно Илире/Рашане, а бугарски језик сматрали говорном варијантом српског језика. Од Стефана Герлаха 1574. године⁵ до Вилијама Дентона 1862. године, овакав став је преовлађујући.

Десрбизација становништва садашње Бугарске представљала је дуготрајан процес и веома вишеслојан и сложен феномен. Тешко је рећи у којој мери је српски идентитет био распрострањен у Османској Бугарској, али је упадљиво одсуство бугарске свести, која се појављује у фрагментима тек средином XVIII века током тзв. Бугарског препорода. Као главни разлог историографија углавном спомиње непостојање помесне цркве.⁶ Па ипак, у време када нема ни Бугарске, нити Српске цркве, Ожије Бусбек, Фламанец у служби Хабзбуршке монархије, пролазећи 1553. године кроз данашње бугарске крајеве пише о пореклу и језику Бугара следеће: „Сматра се да је бугарски народ дошао из скитске реке Волге у време кад су разна племена добровољно или силом мењала своја станишта. Тако да су Бугари, тако да кажем, Волгари (носе име) по реци... Говоре илирски (српски) језик, као Срби и Рашани“.⁷ Ханс Дерншвам, немачки трговац са територије данашње Чешке, 1555. године приликом проласка кроз село Клисура у данашњој

² *Конструисање синтетичких нација*, уредник Миша Ђурковић, Београд, 2024.

³ Божидар Ковачевић, *Српски удео у бугарској култури*, Београд 1940, 20.

⁴ Владимир Стојанчевић, *Србија и Бугари 1804-1878*, Београд 1988, 33.

⁵ Немски и австријски пътеписи за Балканите XV-XVI в, Ур. Йонов, Михаил, Наука и изкуство, София 1979, 343.

⁶ Међутим, ни Срби током османске владавине нису све време имали сопствену помесну цркву, па то није резултовало потпуним гашењем српске етничке свести. Срби су заправо, неспорно имали аутокефалну Пећку патријаршију током два века (1557-1766), а под османском влашћу провели су између три и по и пет и по векова. Но, то није утицало на губљење националне свести, иако званична историја истиче да је средњовековна бугарска држава и тамошња помесна црква трајала много дуже од српске државе и цркве. Димитар Попов, Божилов, Иван, Георгијева, Цветана, Косев, Константин, Пантев, Андреј, Баева, Искра, *Историја Бугарске*, Слио, Београд 2008, 78-124.

⁷ *Немски и австријски пътеписи за Балканите XV-XVI в*, ур. Михаил Йонов, Наука и изкуство, София 1979, 219.

Бугарској истиче да је: „Бугарски језик суштински српски или словенски језик“.⁸ Ваља истаћи и сведочанство Француза Луја Жедоена, који је путовао бугарским крајевима двадесетих година XVII века. Он напомиње да „се близу Једрена свршава вера (хришћанство) и словенски или илирски (српски) језик“. „Тај језик се говори у многим силним царствима, посебно у Истри, Далмацији, Хрватској, Босни, Србији, Бугарској, Македонији,... а такође и у Константинопољу при султановој Порти, где се и дворјани њиме служе од свег срца.“⁹ Енглеz Рико 1665. године истиче да се у Бугарској говори „древни словенски или илирски (српски) језик, од кога је касније настао руски“.¹⁰ У истом периоду Италијан Антонио Бенети пролазећи кроз Пловдив даје следећи извештај: „Био је распрострањен грчки језик, док су у околним местима говорио илирски (српски) језик, којим су се владали и сами Турци“.¹¹ И током каснијих векова наилазимо на истоветне извештаје. Наиме, Капетан Шад, Холанђанин у служби аустријске војске, приликом путовања кроз балканске земље 1741. године оставља слично сведочанство: „Од Руса до Хадријанопоља бугарски хришћани говоре илирским језиком, који је много даљи од чешког него од руског“.¹² Енглески преводилац и писац Џон Чемберлајн у својој књизи *Oratio Dominica in diversas omnium fere gentium linguas versa* из 1715. године објавио је молитву „Оче наш“ на бугарском, са напоменом да је „на српском“.¹³

У том смислу и не чуди што је, отац славистике, Јозеф Добровски сматрао бугарски само дијалекатском варијантом српског језика,¹⁴ односно што је један од највећих немачких слависта био сличног става, означавајући бугарски само једним српским дијалектом са знатним одступањима.¹⁵ Постојала је и другачија школа мишљења, али и њени протагонисти имплицитно признају пређашње наводе. Па тако, Јернеј Копитар наглашава своје заслуге за издвајање бугарског језика и Бугара из српске гране, истичући да је „први Бугаре издвојио из српског хаоса, у који их је Добровски стрпао“,¹⁶ што само доказује да је сврставање Бугара у Србе било веома распрострањено мишљење у то доба.

⁸ Исто, 236.

⁹ Михаил Йонов, *Европейски пътеписи – извор за историята на българските земи през XVII век*, Наука и изкуство, София 1969, 73.

¹⁰ Христо Кесяков, *Стари пътувания през България*, кн. VI, СБНУ, София 1891, 168.

¹¹ М. Йонов, н.д., 73.

¹² Немски и австријски пътеписи за Балканите XV-XVI в., 369.

¹³ Джон Бърнип, *Ролята на Иринеј Копитар за преоткриването на българския език*, Втори международен конгрес на българистика, доклади т.2, История на българския език, София 1988, 353.

¹⁴ Лазо М. Костић, *Крађа српског језика*, Баден 1964, 9.

¹⁵ Ernst von Oeberg, *Geschichtliche Ueberblick der slavischen Sprachen in ihren verschidenen Mundarten und der slavischen Literatur*, Leipzig 1837, 81.

¹⁶ Б. Ковачевић, н. д., 13.

Споменути наводи западних путописаца и лингвиста могу нас навести на закључак да су Бугари током османског периода сматрани Србима, а њихов језик српским. Међутим, тешко је извести овако недвосмислен закључак услед недостатка домаћих извора. Но, свакако се може говорити о постојању српског идентитета барем код дела тамошњег живља у назначеном периоду. Нарочито у западним пределима данашње Бугарске, који су након обнове Пећке патријаршије били део њене канонске територије.¹⁷ Конкретно, радило се о Самоковској и Ћустендилској епархији, чији су предели некада били део средњовековне српске државе.¹⁸ Ова теза није без основа ако се има у виду да је након дефинитивног формирања савремене бугарске нације у XIX веку, бугарско становништво оптирало за уједињење са Србијом, што је могло значити да процес еманципације Бугара још увек није завршен у потпуности. Чини се да је последњи покушај српско-бугарског јединства и опредељења за заједничку државу представљала одлука бугарских тајних револуционарних комитета донета 1867. године у Букурешту, када је Програмом о политичким односима Србо-Бугара/Бугаро-Срба или њиховим срдчним односима, затражено уједињењем са Кнежевином Србијом под кнезом Михајлом Обреновићем и јединственом Народном скупштином.¹⁹ У истом Програму, сами бугарски револуционари експлицитно означавају бугарски језик наречјем, то јест, сматрају српски и бугарски само наречјима истог језика.²⁰ Чак и касније, након формирања Кнежевине Бугарске 1878. године, немали део становништва западних крајева нове државе, превасходно од Видина на северу до Софије и Радомира на југу, оптираће за безусловно уједињење са Србијом, сматрајући је својом матицом. О томе су остала бројна сведочанства српских делегата из наведених крајева који су слали петиције кнезу Милану и великим силама у Берлину.²¹ Преостало српско становништво биће потом подвргнуто процесу бугаризације. У даљим редовима покушаћемо да расветлимо поједине стране утицаје који су утицали на десрбизацију бугарског становништва²² пре формирања савремене бугарске државе.

¹⁷ Dušan Ilić, Milica Ilić, „Orthodox Religious Minorities in Majority-Orthodox States – The Case of Southeastern European Countries“, *Yearbook Human Rights Protection, Human Rights in Focus*, Provincial Protector of Citizens – Ombudsman, University of Novi Sad Faculty of Law, University of Kragujevac Faculty of Law, Novi Sad, 2025, 100.

¹⁸ Небојша Шулетић, „Коласијска епархија и њене старешине у турским пореским књигама (1662-1766)“, *Српске студије* 3/2012, 151-155.

¹⁹ В. Стојанчевић, *н. д.*, 206-216.

²⁰ Милутин Степановић, *Срби и Бугари у прошлости и садашњости*, штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, Београд 1913, 23.

²¹ *Србија 1878: документи*, (приредио Михаило Војводић), Београд 1978.

²² Без обзира на то да ли се позивали на оцне наведених страних путописаца и лингвиста о припадности Бугара и њиховог језика српском етносу или овај процес посматрали из призме десрбизације појединих делова становништва савремене Бугарске.

Османски утицај

Предела савремене Бугарске дефинитивно ће пасти под османску власт крајем XIV века. Након пада Трновске државе 1393, падом Видинске државе 1396. нестаће и последњи остаци средњовековне бугарске државности, те ће током овог периода бити угашена и Трновска патријаршија, коју ће нове власти припојити Цариградској патријаршији и свести на ранг митрополије. Савремена историографија оцртава три круга културног и политичког утицаја на османским европским територијама. Бугарска је, у том погледу, улазила у први круг, тј. у круг земаља које су били под непосредним и најближим могућим утицајем Цариграда, што је подразумевало најизразитији утицај османског политичког, културног и привредног деловања. Продор европских културних утицаја био је најслабији, што је истовремено омогућило и потпуну интеграцију у османске царске владајуће структуре.²³ Интересантан је податак да су током османске окупације, турске власти од локалног становништва прикупљале различите врсте пореза, међу којима и божик, којим су се опорезивале заклане свиње око Божића.²⁴ Имајући у виду да се хришћански празник Божић на бугарском назива Коледа, те да у другим словенским језицима има другачије називе, овакав назив пореза заправо нам може рећи нешто више и о самој етничкој структури тадашњих бугарских предела.

Међутим, најозбиљнији фактор којим је османска власт утицала на промену идентитета локалног становништва била је исламизација. Наиме, Османлије већ након првих освајања започињу процес исламизације балканских земаља, што ће умногоме погодити бугарско становништво као географски најближе престоници.²⁵ Посебно се тај процес осетио у градовима, а нарочитог замаха узима од XVI столећа. Уз то, турске власти ради ојачавања исламског елемента у наведене крајеве насељавају велике масе Туркмена, Огуза, Татара и Алавита.²⁶ Међутим, било је и отпора исламизацији. Он је био израженији у српским крајевима западне Бугарске. Значајан пример отпора било је страдање младог српског кујунције св.

²³ Попов и др, *н.д.*, 133.

²⁴ *Исто*, 136.

²⁵ Овом приликом ћемо избећи да подробније анализирамо порекло исламизованог бугарског становништва – Помака, имајући у виду да у науци не постоји консензус по том питању. Наиме, иако је преовлађујуће становиште да се ради о исламизованим Бугарима, било је и другачијих мишљења, с обзиром на мотиве у народним епским песмама и немали лексички фонд који је ближи српском него бугарском, због чега су поједини етнографи сврставали Помаке у Србе. Цариградски гласник, Цариград 12. март 1900. године.

²⁶ Попов и др, *н.д.*, 140-142.

Ђорђа Кратовца у Софији 1515. године, које је описао српски поп Пеја у чувеном Мученију Ђорђа Кратовца.²⁷ Нешто озбиљнији отпор пружан је и у пределима који су током два века били под управом Пећке патријаршије, али ће њено укидање изазвати појачано прелажење Срба на ислам. На десрбизацију становништва Бугарске, Османлије ће поред укидања Српске цркве, самим тим и Срб милета, утицати и формирањем неканонске Бугарске егзархије и признањем Бугар милета 1870. године. Упркос вишевековној политици непризнавања Бугара као посебног етноса, те истовременог признавања Срба кроз милетски систем, у другој половини XIX века доћи ће до потпуног заокрета у званичној политици Порте. Ово ће, дакако, утицати, не само на десрбизацију појединих делова Старе Србије и Македоније, него и на сличне тенденције у Шоплуку и другим деловима Бугарске.

Фанариотски утицај

Са друге стране, за разлику од османског, фанариотски утицај био је много далекосежнији. Падом средњовековне Бугарске и Трновска патријаршија престаје да постоји и долази под канонску јурисдикцију Цариграда. Једини изузетак чиниће наведене западне епархије које ће извесно време бити део Српске (Пећке) патријаршије. У време османске власти епархијске катедре некадашње Трновске патријаршије заузимаће готово искључиво Грци. Грчки фактор ће кроз деловање Фанара радити на хеленизацији тамошњег православног живља. Један од резултата биће и деславизација појединих слојева становништва, што ће имати утицаја и на процес десрбизације. Са друге стране, унутар Цркве појавиће се и отпор хеленизацији, али ће он представљати изузетак. Практично први покушаји у том смеру десиће се у епохи уочи укидања Пећке и Охридске цркве, када ће и овим двома црквама у потпуности завладати Грци. Као вид отпора јеромонах Пајсије Хиландарац (1722-1798) ће управо у том периоду започети еру тзв. бугарског препорода, објављујући 1762. године Историју славенобугарску. Он, као сведок и савременик укидања Пећке патријаршије, па самим тим и српског милета, прилично прецизно и јасно уочава погубност фанариотског утицаја који, по његовом мишљењу, гуши бугарску мисао. Пајсије Хиландарац представља првог бугарског националног радника, који покушава да оживи славу средњовековне Бугарске, али и народа, који већ више векова нема своје духовне и културне институције, а који услед хеленизације и денационализације, питање да ли уопште постоји као социолошка категорија, са чиме се слажу и бројни бугарски научници.²⁸

²⁷ Димитрије Богдановић, Житије Ђорђа Кратовца од попа Пеје, *Летопис Матице српске* 422, св. 1-2 (јул-август 1978), 257.

²⁸ Срђан Тодоров, Допринос светог Пајсија Хиландарца формирању идентитета Бугара, у: *Светост и идентитет. Улога светаца и светости у формирању идентитета православних народа*, (приредио Зоран Милошевић), Београд, 2020, 330-331.

Пајсијеве активности на националном и духовном буђењу даће резултате у наредном периоду, када ће његови наследници даље развијати бугарску свест кроз успон просвете и издаваштва, али и борбу за црквену аутокефалију, што ће директно утицати на национално одвајање Бугара и Срба. Ваља рећи да су поједини његови наследници, попут епископа Софронија Врачанског, упркос политици Цариградске патријаршије, развијали присне односе са фанариотским круговима. Дакле, без обзира на то што су грчки јерарси радили против словенске писмености,²⁹ упадљиве су везе Софронија Врачанског, који ради на формирању Бугарске цркве и обнови бугарске државности, са грчким круговима,³⁰ и то у време најжешћих напада на српску народност у тада већ доста ослабелом Османском царству.³¹

Панхеленски шовинизам фанариотских кругова и њихов рад на затирању словенске културе и црквено-народне просвете ће ипак, бити један од основних разлога за борбу бугарских елита у настајању у правцу образовања сопствене помесне цркве. Уз то ће допринети и покатоличењу мањег дела словенског живља на простору данашње Бугарске.³² Цариградска патријаршија и добро организовани грчко-цинцарски еснафи утицали и на хеленизацију трговаца по паланкама на тлу савремене Бугарске, који „сви знају и грчки, и врло многи преливају се у Грке, јер осим куће једнако грчки или турски говоре, а деца им у школи само грчки уче“, како Стојанчевић наводи цитат Стефана Верковића.³³

Римокатолички утицај

Иако је и раније било покушаја унијаћења бугарског простора, те је једно време средњовековна Бугарска била у унији са Римом (1204-1235), римокатоличка пропаганда ће оживети почетком XVII века, захваљујући мисији углавном Срба Дубровчана и фрањеваца из западних српских предела.³⁴ Већ 1601. године ће у селу Ћипровци бити основана бискупска катедра римокатоличког Софијског епископата на чијем ће се челу наћи

²⁹ Срђан Новаковић, *Грци и Фанар. Грчке владике у Србији и Турској*, Београд 2020, 95.

³⁰ Daniela Konstantinova, Sophronius of Vratsa, a prominent Bulgarian Revival figure, bnr, 16.3.2011, доступно на: <https://old-news.bnr.bg/en/post/100119490/sophronius-of-vratsa-a-prominent-bulgarian-revival-figure>, приступљено 27.5.2026.

³¹ Дејан Антић, Душан Илић, „Утицај спољних фактора на формирање националног идентитета у Македонији“, у зборнику: *Конструисање синтетичких нација*, (уредник Миша Ђурковић), Београд, 2024, 59-60.

³² С. Новаковић, *н.д.*, 39.

³³ Владимир Стојанчевић, *Срби у Македонији*, Крушевац 2004, 150.

³⁴ Бројне српске породице учествовале у овом подухвату, а међу најпознатијима биће Пејачевићи, Ђорђићи, Парчевићи и Кнежевићи.

Србин из Тузле, Петар Злојутрић Солинат. Две деценије касније (1620), Рим одваја Бугарску кустодију од Босанско-српске католичке провинције и на њено чело доводи Гргура Визића.³⁵ Током наредних деценија развија се, поред живе мисионарске, и озбиљна штампарска делатност. Управо средином века, изаћи ће и два значајна историографска дела, којима ће римокатоличка мисија покушати да дефинитивно одвоји Бугаре од Срба, писањем посебних историја. Наиме, 1667. године у Ћипровцима ће бити штампане *De antiquitate Paterni soli, et de rebus Bulgaricis ad suos Compatriotas*, прва нововековна бугарска историја, као и Историја Србије. Творцима ове две историје сматрају се Петар Богдан Бакшић³⁶ и његов секретар Франческо Сојмировић,³⁷ изданак српске дубровачке породице пореклом из Новог Брда.³⁸ Ћипровски устанак из 1688. године, који ће уследити у контексту свесрпских устаничких напора током Великог бечког рата, својим сломом означиће крај овог таласа римокатоличке пропаганде. Тешко је рећи колико је римокатоличка пропаганда утицала на десрбизацију Бугарске, с обзиром на то да су је углавном водили етнички Срби, али остаје занимљив покушај писања одвојене историје Срба и Бугара, те формирања посебне кустодије, што даје назнаке о доприносу Риму овом процесу.

Ипак, доста интензивније, Рим ће се укључити у формирање савремене бугарске нације средином XIX века. Тада ће, у невероватним историјским околностима, прва национална институција са бугарским предзнаком постати Бугарска гркокатоличка црква 1861. године. За првог поглавара нове цркве папа Пије IX хиротонисао је Јосифа Соколског (рођеног као Тодор Петровић).³⁹ У истом периоду, римокатоличка активност биће усмерена и према суседним пределима на које су Бугари претендовали, те ће се, у другој половини XIX столећа као покушај прозелитизма према Словенима у Османском царству догодити тзв. три Кукушке уније (1859, 1873/4. и 1891). Главни протагонисти биће бугарски национални радници Нил Изворов, Лазар Младенов, те напоследку Теодосије Гологанов, егзархијски владика,

³⁵ Петър Чолов, *Чипровското въстание 1688 г.*, Народна просвета, София 1988, доступно на: http://macedonia.kroraina.com/chipr/chipr_5.html, приступљено 29.5.2026.

³⁶ Иако бугарски историчари наводе презиме Петра Богдана као Бакшев, покушавајући да га накнадно бугаризују, Петар Колендић је доказао да се исти потписивао као Бакшић. Петар Колендић, Софијски надбискуп фра Петар Богдан Бакшић, *Гласник Скопског научног друштва* 2/1927, 70.

³⁷ Петър Чолов, *Чипровското въстание 1688 г.*, Народна просвета, София 1988, доступно на: http://macedonia.kroraina.com/chipr/chipr_5.html, приступљено 29.5.2026.

³⁸ Радмило Пекић, Косовскометохијски трговци у свјетлу дубровачких тестамената, у: Драги Маликовић (ур.), *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима: међународни тематски зборник*, Историја 3, Косовска Митровица 2010, 118.

³⁹ Поред њега, бугарску делегацију која ће испословати признање у Риму ће чинити и Георгије Мирковић, Драган Цанков и Рафаил Попов.

који је током преговора око преласка на унију затражио и обнову древне Охридске архиепископије.⁴⁰ Куриозитет је да је будући отац македонске нације – Гоце Делчев, који се сматрао Бугарином, рођен као унијата, те је у почетку и похађао унијатску школу.⁴¹ Све наведене активности додатно ће допринети десрбизацији, имајући у виду да је формирање Бугарске унијатске цркве био само један од корака у стварању бугарске нације. Презимена појединих протагониста назначених процеса додатно говоре у прилог овој тези.

Германски утицаји

Германски утицај се, за разлику од неких других европских крајева, у овом делу континента манифестовао више на геополитичком, него на идентитетском плану. Након ослобођења Бугарске 1878. године велике силе на њено чело доводе кнеза Александра из династије Батенберг, да би након његове смене била успостављена власт друге германске династије Сакс-Кобург-Готе. На овај начин, германски фактор, који је тих година све озбиљније улазио у сукоб са Русијом на Истоку, али и српским фактором на Југу европског континента,⁴² практично је позиционирао Бугарску као геополитичког такмаца Србије, што ће бити један од важних фактора десрбизације и бугаризације становништва новоформиране Бугарске. Но, поред геополитичког момента, важно је истаћи да је германски утицај био веома јак на просветном и историографском плану. Иако се последњих година у српској јавности све више проблематизује значај тзв. критичке историјске школе етаблиране у другој половини XIX века у Београду, као и дело њених главних протагониста, Стојана Новаковића и Илариона Руварца,⁴³ у Бугарској ће германски фактор отворено играти кључну улогу у формирању историјске школе. У том погледу, један од најзначајнијих момената у етаблирању бугарског националног идентитета догодиће се 1876. године када аустроугарски историчар Константин Јиречек објављује своју дисертацију под именом Историја бугарског народа,⁴⁴ која је као монографија преведена на више европских језика. Овај утемељитељ

⁴⁰ Милан Николајевић, Од Кукушке уније до непризнате „Македонске православне цркве“, у: *Светост и дух времена*, Зоран Милошевић (ур.), Београд – Црна Бара 2021, 248.

⁴¹ Светлозар Елдџров, *Католиците в България 1878-1989: Историческо изследване*, Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия, София 2002, 200.

⁴² Д. Антић, Д. Илић, *н.д.*, 62-63.

⁴³ Који се веома често означавају поборницима германске, односно бечко-берлинске историјске школе.

⁴⁴ Constantin Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, , Prag 1876.

савремене бугарске историографије биће и важна просветна и политичка личност у новоствореној Кнежевини Бугарској, где ће једно време обављати и функцију министра народне просвете, али и народног посланика у три сазива Народног скупа. Исти човек ће нешто касније објавити и Историју Срба,⁴⁵ те ће на тај начин бити коначно довршено одвајање Срба и Бугара у сваком погледу, па и на плану историографије. Паралелно са тим, германска картографска школа тенденциозно је приказивала просторе Старе Србије, Македоније и Шоплука као бугарске, а касније као и македонске, дакле по правилу као несрпске, односно без српског етничког присуства.⁴⁶ Коначно, током оба светска рата, германски фактор усмеравао је Бугарску против Београда, чиме је спречавао било какве интеграције на јужнословенском простору, а у овом конкретном случају подстицао непријатељство Бугара и Срба. То ће такође, утицати на асимилаторску културну политику Софије према српском становништву како на својој територији, тако и на окупираним територијама Старе Србије и Македоније у оба светска рата.

Руски утицаји

Сви претходно наведени утицаји значајно су погодовали десрбизацији бугарског становништва. Међутим, руски фактор пресудно ће, уз садејство српских елита,⁴⁷ поспешити анализирани процес. Иако је током XVIII века играла на грчку карту, односно на тзв. грчки пројекат, руска спољна политика почетком XIX столећа прелази на резервни геополитички план. Након Руско-турског рата 1828-1829. године руске амбиције на Балкану све више се везују за источнобалкански простор, како због близине Цариграда и потенцијалног излаза на топла мора,⁴⁸ тако и због претензија Хабзбуршке монархије на западне и централне делове Балкана, тј. на простор који

⁴⁵ Константин Јиречек, *Историја Срба, први део (до 1371)*, (превео Јован Радонић), Београд 1911.

⁴⁶ Жарко Илић, *Историјска картографија Србије и Старе Србије у другој половини 19. и почетком 20. века, докторска дисертација*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд 2023, 174, 176, 182, 208-209, 211.

⁴⁷ Српским утицајем, који се манифестовао српском државном и културном политиком се овом приликом нећемо бавити јер је крајње незахвално говорити о разликама између Срба и Бугара до прве половине XIX века. У том смислу, тешко је српски фактор сместити у корпус страних, а посебно у контексту процеса десрбизације. Иако делује контрадикторно, политика елита у Београду, укључујући језичку реформу Вука Караџића, штампање 2/3 укупног фонда бугарских књига пре ослобођења у Србији Обреновића, формирање Бугарске легије у Београду где људи попут Саве Поповића или Димитра Николића, рођеног у Ђаковици, постају Бугари итд, умногоме ће допринети анализираном процесу десрбизације.

⁴⁸ Што ће бити један од главних разлога конфронтације са западним силама. Срђан Перишић, *Нова геополитика Русије*, Београд 2015, 57-58.

је заузимала и на који је претендовала обновљена Србија. Како је било немогуће створити јединствену словенску православну државу на Балкану која би била ослоњена на Русију, обнављање средњовековних бугарских државних традиција виђено је као могући вектор деловања руске балканске политике. У том погледу, руске елите већ од двадесетих и тридесетих година овог века од Петрограда практично стварају инкубатор за формирање бугарских елита. Бројни интелектуалци са несумњивим српским пореклом са простора Бугарске, али и Старе Србије, након одласка на школовање у Русију постају национални Бугари. Браћа Петковић, браћа Миладинов, Гаврил Крстевећ, Георги Мирковић, Христаки Павловић, Григор Начовић, Хаџи Најден Јовановић, Раино Поповић, Петар Хаџи Беровић, Јосиф Соколски (Тодор Петровић), Сима Соколовић, Димитар Николић и многи други представљају примере оних који су под руским утицајем, што преко школовања, што преко руског деловања на терену, у једном тренутку постојали национални Бугари. Важно је нагласити да је значајан допринос десрбизацији бугарског живља дат и преко суседног Охрида. Долазак казањског доцента Виктора Григоровича у овај град значајно је утицао на бугаризацију појединих познатих културних делатника, попут браће Миладинов или касније Григора Прличева, који се у Бугарској сматрају међу најзначајнијим представницима књижевног препорода у XIX веку.⁴⁹

Ипак, најзначајнији допринос руског фактора у правцу еманципације Бугара од Срба и масовније десрбизације биће учињен на црквеном плану. Још од формирања Бугарске унијатске цркве, руска влада посредством митрополита московског Филарета покушава да издејствује стварање аутокефалне Бугарске православне цркве.⁵⁰ Много озбиљнију подршку формирању бугарске нације тих година давали су руски славјанофили.⁵¹ Њихови часописи промовисали су „бугарску ствар“ у руској јавности, што је допринело њеној подршци бугарској црквенополитичкој борби.⁵² Међутим, вероватно најзначајнија личност у конструисању савремене бугарске нације, која би се протезала и на старосрпске, македонске и шопске пределе, био је руски дипломата, гроф Николај Игњатијев. Он је био најзаслужнији за неканонско проглашење тзв. Бугарске егзархије

⁴⁹ Милена Станковић, *Охрид у српској и македонској књижености (1814-1914), докторска дисертација*, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Ниш 2023, 60.

⁵⁰ Виктория Хевролина, *Николай Павлович Игнатјев - российский дипломат*, Москва 2009, 193.

⁵¹ Парадигматичан је пример Николаја Данилевског, једног од најпознатијих руских славјанофила, који је предлагао формирање једне бугарске државе од албанских планина до Црног мора, сматрајући све Словене на овој територији Бугарима. Николај Данилевски, *Русија и Европа*, Београд 2007, 302.

⁵² Милорад Екмечић, *Стварање Југославије 1790-1918*, 2, Просвета, Београд 1989, 268.

1870. године, коју је „сматрао побједом словенства у Турској, упркос томе што је тиме отворен пут ка «бугаризацији» Македоније и Старе Србије.⁵³ У почетку, не придајући томе нарочито значај, Игњатијев је уз подршку Ристића, у завршној фази бугарског црквеног питања, обезбиједио неутралности српске стране и остављање по страни питања припадности епархија Пећке патријаршије и Охридске архиепископије. Потпуна слобода одлучивања и поступања претворила је црквено питање у «лични хоби» генерала Игњатијева. Он није одустао од подршке Бугарима чак ни када је објављена шизма, а етнофилетизам проглашен за јерес“;⁵⁴ односно чак ни када је српска страна отворено негодовала због насртаја на српске и мешовите етничке пограничне пределе. Овај догађај представљао је увод у покушај формирања Велике Бугарске у Сан Стефану 1878. након руске победе над Турцима.⁵⁵ Оба наведена догађаја дефинитивно су и на црквеном и на државном плану омогућили потпуну асимилацију Срба у Бугаре, односно дефинитивну десрбизацију становништва савремене Бугарске, где до данашњих дана српска заједница неће бити призната, тј. неће добити ни статус националне мањине. Један од кључних разлога биће и додељивање шопских крајева Бугарској 1878. године, чему је Русија кумовала, те премештања престонице новостворене бугарске државе из Трнова у Софију, односно у српски етнички ареал, чији ће прваци оптирати за присаједињење Србији у тим турбулентним временима.

Закључак

Након анализе пет посматраних фактора који су озбиљније утицали на формирање, преобликовање, афирмацију и заокруживање савременог бугарског идентитета, а самим тим и на десрбизацију тамошњег становништва, можемо извести неколико закључака. Прво, на десрбизацију бугарског становништва и истовремено конструисање бугарске нације, свих пет анализираних фактора дало је свој допринос. С тим, да се, по интензитету утицаја и успешности, они могу разврстати у више категорија. На ове процесе у најзначајнијој могућој мери утицао је руски фактор, који је током већег дела XIX столећа бугаризацијом елита, те стварањем Бугарске егзархије

⁵³ Дејан Антић, „Поглед на Бугарску егзархију и српски народ у јужној Старој Србији и Македонији у другој половини XIX века“, *Зборник радова: Осам вијекова аутокефалности и један вијек од уједињења Српске православне цркве*, Бања Лука 2020, 93-110.

⁵⁴ Маја Николић, *Гроф Николај Павлович Игњатијев и балканско питање (1864-1875), докторска дисертација*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд 2020, 342.

⁵⁵ Дејан Антић, „Поглед на српско бугарске односе с краја XIX и почетка XX века“, *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, књига VII (2016), Врање 2016, 58.

и Кнежевине Бугарске омогућио дефинисање и уобличавање новог идентитета, чији је један од основних праваца подразумевао десрбизацију. Германски фактор је такође значајно афирмисао бугаризацију српског становништва, пре свега кроз етаблирање бугарске историографије, картографску пропаганду, али и кроз деловање на највишем нивоу, пре свега, преко династија германског порекла које су владале Бугарском након ослобођења. У нешто мањој мери, али такође значајно, на анализираним процесима утицаће римокатолички и фанариотски фактор, превасходно кроз верски прозелитизам у првом, односно денационализацију у другом случају. Коначно, османски фактор даће свој допринос стварајући климу која ће погодовати наведеним процесима током вишевековне владавине на овом простору. Друго, имајући у виду да су овим чланком наведени утицаји анализирани само фрагментарно, јасно је да процеси десрбизације и бугаризације представљају резултанту деловања посматраних фактора. Треће, имајући у виду деловање страних сила на читавом српском и јужнословенском простору, који се одвијао паралелно са овде анализираним процесима, јасно је да се не ради о изолованом случају, већ да је процес десрбизације бугарског становништва пројекат на коме су организовано радиле готово све заинтересоване силе на посматраном подручју.

Објављени извори:

Србија 1878: документи, (прир. Михаило Војводић), Београд 1978.

Штампа:

Цариградски гласник, Цариград 12. март 1900. године.

Литература:

Ilić, Dušan, Ilić, Milica, „Orthodox Religious Minorities in Majority-Orthodox States – The Case of Southeastern European Countries“, *Yearbook Human Rights Protection, Human Rights in Focus*, Provincial Protector of Citizens – Ombudsman, University of Novi Sad Faculty of Law, University of Kragujevac Faculty of Law, Novi Sad, 2025, 91-106.

Jireček, Constantin, *Geschichte der Bulgaren*, F. Tempsky, Prag 1876.

Oeberg, Ernst von, *Geschichtliche Ueberblick der slavischen Sprachen in ihren verschiedenen Mundarten und der slavischen Literatur*, Leipzig, 1837.

Антић Дејан, „Поглед на српско бугарске односе с краја XIX и почетка XX века“, *Годишњак Педагошког факултета у Врању*, књига VII (2016), Врање 2016, стр. 47-60.

Антић Дејан, „Поглед на Бугарску егзархију и српски народ у јужној Старој Србији и Македонији у другој половини XIX века“, *Зборник радова: Осам вијекова аутокефалности и један вијек од уједињења Српске православне цркве*, Бања Лука 2020, 93-110.

Антић, Дејан, Илић, Душан, „Утицај спољних фактора на формирање националног идентитета у Македонији“, *Конструисање синтетичких нација*, уредник Миша Ђурковић, Институт за европске студије, Београд, 2024, 56-79.

Богдановић, Димитрије, Житије Ђорђа Кратовца од попа Пеје, *Летопис Матице српске* 422, св. 1-2 (јул-август 1978).

Бърнип, Джон, Ролята на Иринеј Копитар за преоткриването на българския език, Втори международен конгрес на българистика, доклади т.2, История на българския език, София, 1988.

Данилевски, Николај, *Русија и Европа*, Београд, 2007.

Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије 1790-1918*, 2, Београд, 1989.

Елдъров, Светлозар, *Католиците в България 1878-1989: Историческо изследване*, Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия, София, 2002.

Илић, Жарко, *Историјска картографија Србије и Старе Србије у другој половини 19. и почетком 20. века, докторска дисертација*, Филозофски факултет Универзитета у Београду, Београд, 2023.

Йонов, Михаил, Европейски пътеписи – извор за историята на българските земи през XVII век, София, 1969.

Јиречек, Константин, *Историја Срба, први део (до 1371)*, превео Јован Радонић, Фонд задужбине „Велимиријанум“, Београд, 1911.

Кесяков, Христо, Стари пътувания през България, кн. VI, София, 1891.

Ковачевић, Божидар, *Српски удео у бугарској култури*, Коларчев народни универзитет, Београд, 1940.

Колендић, Петар, „Софијски надбискуп фра Петар Богдан Бакшић“, *Гласник Скопског научног друштва* 2, Скопље, 1927, 67-92.

Костић, Лазо, М, *Крађа српског језика*, Баден, 1964.

Немски и австријски пътеписи за Балканите XV-XVI в, (ур. Михаил Йонов), София, 1979.

Николајевић, Милан, Од Кукушке уније до непризнате „Македонске православне цркве“, у: *Светост и дух времена*, Зоран Милошевић (ур.), Институт за политичке студије Београд, Удружење Милош Милојевић Црна Бара, 2021, 238-253.

Николић, Маја, *Гроф Николај Павлович Игњатијев и балканско питање (1864-1875), докторска дисертација*, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, Београд, 2020.

Новаковић, Срђан, *Грци и Фанар. Грчке владике у Србији и Турској*,

Београд, 2020.

Пекић, Радмило, Косовскометохијски трговци у свјетлу дубровачких тестамената, у: Драги Маликовић (ур.), *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима: међународни тематски зборник*, Историја 3, Косовска Митровица, 2010, 113-126.

Перишић, Срђан, *Нова геополитика Русије*, Медија центар Одбрана, Београд, 2015.

Попов, Димитар, Божилов, Иван, Георгијева, Цветана, Косев, Константин, Пантев, Андреј, Баева, Искра, *Историја Бугарске*, Београд, 2008.

Станковић, Милена, Охрид у српској и македонској књижености (1814-1914), докторска дисертација, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Ниш, 2023.

Степановић, Милутин, *Срби и Бугари у прошлости и садашњости*, штампано у Државној штампарији Краљевине Србије, Београд, 1913.

Стојанчевић, Владимир, *Србија и Бугари 1804-1878*, Београд, 1988.

Стојанчевић, Владимир, *Срби у Маћедонији*, Крушевац, 2004.

Тодоров, Срђан, Допринос светог Пајсија Хилендарца формирању идентитета Бугара, у: *Светост и идентитет. Улога светаца и светости у формирању идентитета православних народа*, (приредио Зоран Милошевић), Београд, 2020, 328-337.

Хевролина, Виктория, *Николай Павлович Игнатъев - российский дипломат*, Москва, 2009.

Шулетић, Небојша, „Коласијска епархија и њене старешине у турским пореским књигама (1662-1766)”, *Српске студије* 3, Београд, 2012, 151-182.

Интернет извори:

Konstantinova, Daniela, Sophronius of Vratsa, a prominent Bulgarian Revival figure, bnr, 16.3.2011, доступно на: <https://old-news.bnr.bg/en/post/100119490/sophronius-of-vratsa-a-prominent-bulgarian-revival-figure>, приступљено 27.5.2026.

Чолов, Петър, *Чипровското въстание 1688 г*, Народна просвета, Софија 1988, доступно на: http://macedonia.kroraina.com/chipr/chipr_5.html, приступљено 29.5.2026.

*Summary***Dušan Ilić****THE INFLUENCE OF EXTERNAL FACTORS
ON THE DE-SERBIZATION OF THE POPULATION
OF CONTEMPORARY BULGARIA - A GEOPOLITICAL OVERVIEW**

The aim of this article is to analyze and shed light, in the most concise possible form, on the influence of foreign factors on the de-Serbization of the population on the territory of the modern Bulgarian state, primarily through a geopolitical lens. Although the problem of constructing a modern Bulgarian identity is one of the most complex issues in the eastern part of the Balkan Peninsula, and it is difficult to cover it in a short scientific form, the focus of this paper will be on one of its most important segments, closely linked to the formation of the contemporary Bulgarian nation. It is about de-Serbization. Given the significant interpenetration of Serbs and Bulgarians throughout history, very small differences throughout the Middle Ages, and especially during the Ottoman occupation, the de-Serbization of the Bulgarian population represented one of the cornerstones of the formation of modern Bulgarian identity, especially in contact areas. Since the modern Bulgarian state is the fruit of the geopolitical interests of the great powers, the influence of the latter is crucial for the formation of the modern Bulgarian nation. In this regard, the article itself will analyze the influence of specific external factors that have, to a greater or lesser extent, reshaped this area in terms of identity. These are Ottoman, Phanariot, Roman Catholic, German and Russian influences, which have predominantly favored the redefinition of the national identity of this territory. Therefore, due to the large number of factors, each of them will be considered through the most important reference points.